

שאלות דת בהן נתנסה יוסף בורג תחת השלטון הנאצי

אהוד אמיר

הרב ד"ר יוסף בורג, ממנהיגי המפד"ל, חבר כנסת ושר, נולד בשנת 1909 בדרזדן שבגרמניה. בין השנים 1928-1931 למד באוניברסיטה ובבית המדרש לרבנים ע"ש הילדסהיימר בברלין. ב-1933 קיבל תואר ד"ר לפילוסופיה מאוניברסיטת לייפציג וב-1939 הוסמך לרבנות. בלייפציג החל בפעילות ציונית והיה חבר בהנהגת תנועת המזרחי ובהנהלת מוסדות ההכשרה. כל חייו היה איש מעשה מחד ואיש הגות מאידך, איש בעל השכלה רחבה בלימודים כלליים ובפילוסופיה כללית מחד, ואדם שומר מסורת ובעל השכלה דתית רחבה, מאידך.

כתלמיד תיכון, עוד לפני תקופת הנאציזם, התעקש בורג לא לכתוב בשבת. מוריו הגויים פטרוהו מלכתוב בשבת ואף הזמינוהו לעתים להיבחן בנפרד, כדי שלא יאלץ לחלל את השבת. גם בתקופת הנאצים ביקש בורג להקפיד על שמירת מצוות ככל יכולתו.¹ כאדם דתי, עברו על בורג בשנות הנאציזם בגרמניה מבחנים והתנסויות שהיו כרוכים בלבטים דתיים רבים.

כמורה בשנים הראשונות לעלייתם של הנאצים לשלטון, סיפר בורג לתלמידיו על נוהג הרווח בליל הסדר: בעת אמירת הפסוק מההגדה "שפוך חמתך על הגויים" נהוג היה לפתוח את הדלת, כדי שיראו השכנים הנוצרים וכל עובר ושב שאין בדירה ילד נוצרי שנרצח. נוהג כזה מעיד על המצוקה שחשו יהודי גרמניה ועל הדילמה שחשו כמיעוט לאומי נרדף אשר מסורתו כוללת ביטויים ותפיסות שעשויים להעלות את חמת הגויים: "שפוך חמתך על הגויים" וכן תפיסת "אתה בחרתנו".²

יום אחד היה היטלר צריך לבוא לבקר בלייפציג. הוא עמד לנאום בכיכר היותר גדולה של לייפציג. אמורה הייתה להיות שם הפגנה גדולה. בתי הספר חויבו לבוא... שאלה אותי תלמידה אם עליה לברך את הברכה המופיעה בסידור כשרואים מלך או ראש מדינה או ראש ממשלה: 'ברוך... שחלק מכבודו לבשר ודם'. אמרתי בנחרצות, 'לא'. 'אבל כתוב בסידור שכאשר רואים... אז אמרתי לה: 'הניחי לי. אינני יכול לתאר לעצמי שמרדכי היהודי

¹ בורג, תשס"א: 20

² בורג, תשס"א: 59

בירך כל פעם שראה את המן הרשע, שהיה מעין ראש הממשלה. אינני בטוח ששכנעתי אותה.³

הרב ד"ר יעקב פריימן סיפר לבורג שהאורתודוקסים הגרמנים (אותם כינה "יקה'ס") דורשים ממנו שיוציא איסור על השחיטה השחורה. הרב פריימן לא אסר את השחיטה השחורה, כיוון שנוצר מחסור בבשר כשר, לאחר שהנאצים אסרו על שחיטה כשרה. פריימן אמר לבורג: "שחורה אני ונאווה' (שיר השירים, א', ה'); מי יודע אם אנחנו לא נצטרך פעם לאכול משחיטה זו".⁴

בהקשר דומה, של בעיית המחסור בבשר, סיפר בורג כי בקיץ 1938 נערכה סעודה חגיגית לכבוד משה שפירא, חבר הנהלת הסוכנות היהודית וראש מחלקת העלייה. הדבר היה לאחר האנשלוס, במוצאי צום תשעה באב. שפירא הגיע מארץ ישראל "ללוע הארי", סיפר בורג, "לנהל משא ומתן עם הנאצים... נתלווייתי אליו במסעו לווינה. הוא ניהל שם משא ומתן עם אדולף אייכמן, שהקים מרכז הגירה ליהודי אוסטריה. בהתערבותו של שפירא ניצלו אלפי יהודים." בסעודה החגיגית הגישו מאכלי בשר, "אף על פי שבתשעת הימים אין אוכלים מאכלי בשר", המשיך בורג וסיפר. "הרבי ר' אברהם יעקב מסדיגורה התיר זאת, באמרו כי זו סעודת מצוה בשל ההצלה של אלפי יהודים."⁵

בשנות הנאציזם בגרמניה נראה כי בורג היה תמיד צעד אחד לפני רודפיו. את הסמכתו כדוקטור קיבל ממש ברגע האחרון. "ביוני 1933", סיפר, "אני, ד"ר יוסף בורג באוניברסיטת לייפציג. הצלחתי כאילו לבצע מחטף לפני שהרודפים הגרמנים ישיגו אותי."⁶

בקיץ 1933, כשביקש בורג להתקבל למשרת הוראה, נדרש למלא שאלון לגבי יהדות אבותיו. בורג היה אז בחור צעיר, בן 24, וככל הנראה חש חימה על אפליה זו. סיפר בורג: "כשהגעתי לשאלה [בדבר] אמא של אבא סירבתי למלא ולחתום. אמרתי: איני יכול להשיב על כך, לא הכרתי אותה, היא נפטרה קודם שנולדתי... הפקיד החל לצעוק עלי. אמרתי לו: '...מי יודע, אולי סבא חי בנישואי תערובת, אני לא יכול

³ בורג, תשס"א: 60-61

⁴ בורג, תשס"א: 71

⁵ בורג, תשס"א: 78-79

⁶ בורג, תשס"א: 55

לענות לך'. מובן שזאת היתה חוצפה, אך כל זה היה בתחילה, ברישום לסמסטר הקיץ 1933, ואיש לא יכול להעלות על דעתו שאי פעם תהיה אושוויץ.⁷

"היינו מאורגנים בברית חלוצים דתיים [בח"ד]. כל דבר רשום בגסטאפו – אני הייתי האחראי. קבעתי עם החברים כי כשעלי ללכת לגסטאפו באלכסנדר פלאץ, אם אחר שלוש-ארבע שעות איני מודיע שאני בחוץ, צריך מיד לדאוג לי לסרטיפיקאט. כשנכנסתי לגסטאפו היה תמיד בפי הפסוק מ[הפיוט] 'אדון עולם': 'בידו אפקיד רוחי בעת אישן ואעירה, ועם רוחי גוייתי ד' לי ולא אירא'" (תהילים ל"א, ו').⁸

בליל הבדולח התקשרו אנשי גסטאפו אל בורג בדירתו בברלין. בעלת הבית שלו, הגברת לבנטל, ענתה לטלפון ופנתה לבורג: "הטלפון אליך. מבקשים אותך מהגסטאפו. אמרתי לה: 'תאמרי להם שאני לא בבית.' והיא משיבה לי: 'אני אינני יכולה לשקר'. ... אז הקב"ה נתן לי הברקה. יצאתי מחדרי, ניצבתי בפרוזדור ואמרתי לה: 'תאמרי להם שד"ר בורג אינו בחדרו.' 'או – כן', השיבה הגברת הישרה, "זאת אני יכולה לומר".⁹

כדי לחמוק ממעצר בידי הנאצים, בתקופת ארועי ליל הבדולח, ביקש בורג לנסוע לדרזדן. שם חייתה אמו האלמנה, והוא סבר כי בדרזדן גמרו הנאצים לבצע מעצרים. "דא עקא שהיה זה יום שישי, וכשנגיע יהיה זה בעיצומה של שבת, ואנו הרי לא מחללים שבת. בכל זאת החלטנו לנסוע... טילפנתי אל אמא [וסיכמנו שבשעה קבועה מראש בערב שבת] היא תרד ותפתח לנו את הדלת, גם כדי שלא נצטרך לצלצל בשבת וגם כדי שלא להעיר את השכנים ולעורר את תשומת לבם. הייתה זו לי אחת משלוש פעמים בהן נסעתי בשבת, ועשיתי הכל כדי לצמצם את חילול השבת."¹⁰

כחודש לפני עלייתו ארצה, במארס 1939, הציע בורג לחבריו שני דברים: "האחד, לרכז עד כמה שאפשר את חילול השבת בחתימות וכדומה, ושאת הפעולות הללו יעשה דווקא האיש הדתי. דבר שני, שכל מי שיסע בשבת יקבל על עצמו דרגה נוספת בשמירת שבת. אם מקודם לא עבר על פרשת השבוע, עכשיו יעשה זאת. אם מקודם עבר בלא התרגום אונקלוס, מעתה יקרא שניים מקרא ואחד תרגום. לא אמר

⁷ בורג, תשס"א: 57-58

⁸ בורג, תשס"א: 69

⁹ בורג, תשס"א: 81

¹⁰ בורג, תשס"א: 82-83

תהילים בשבת – מכאן ואילך יאמר. לא קבע עתים לתורה בשבת – יקבע עתים לתורה.¹¹

בורג עלה ארצה באפריל 1939, פחות מחצי שנה לאחר ליל הבדולח, וזאת לאחר שניסה להוציא חברי הכשרות חלוציות מגרמניה. לגבי פעילותו זו ציין בגאוה, בעדותו ביד ושם, כי רבים מאותם פעילים בחוות ההכשרה שסייע להקים ולהפעיל הצליחו לצאת מאירופה לפני השואה, וכך ניצלו חייהם.

בארץ עבד בורג כמחנך, נתמנה כחבר הוועד הפועל הציוני, ולאחר השואה ניהל את המשרד האירופאי לעזרה לפליטים ולהעלאתם ארצה. בין השנים 1949-1988 כיהן בורג כחבר כנסת, הוא כיהן כשר במשרדים רבים, ומשנת 1970 היה יו"ר המפד"ל. משנת 1988 ועד פטירתו בשנת 1999 כיהן בורג כיו"ר מועצת יד ושם.

והערה לסיום, ברוח ימי 70 שנה לליל הבדולח, וכחתימה נאה לסיפורי מאמציו של בורג לשמור על רוח הדת: בשנת 1972, כאשר ביקר בורג בגרמניה כשר בממשלת ישראל, היה אורח בבית הקהילה היהודית בברלין. היה זה "מעמד רב משמעות בשבילי", סיפר בורג, "ב-10 בנובמבר 1938, למחרת ליל הבדולח, ניצבתי ליד החורבה של בית הכנסת. קצת עשן עוד עלה מן הבניין. הגעתי לשם כי זה היה סמוך למשרד שלנו, שנשאר סגור. השעה שלוש שעות אחר הצהריים. אני עומד שם לבדי. מה אני עושה? אני עומד ומתפלל מנחה. מבית הכנסת נותרו שני בניינים, והם עומדים היום [1972] מול הבניין המשמש בית הקהילה היהודית עתה, בשנת 1972, אני נואם בפני עדת יהודי ברלין כאורת, שר בממשלת ישראל, במקום שבו ניצבתי אז בשעת צהריים והתפללתי מנחה."

להרחבה:

בורג יוסף, **פרקים מאוטוביוגרפיה**, ראיין וכתב: מאיר חובב (י-ם): יד שפירא, תשס"א

¹¹ בורג, תשס"א: 88